

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уредници
МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ И ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

КЊИГА ДРУГА
1954

МАТИЦА СРПСКА / 1954

САОНИЦЕ КОД ПРЕДАКА ДАНАШЊИХ ВОЈВОЂАНА

Овде желим указати на једно старо техничко средство које су употребљавали Јужни Словени — преци данашњих Војвођана; данас њега у Војводини одавно више нема, али се у народним дијалектима садашњих Срба у Војводини задржао један термин који нам је сачувао успомену на то.

Ја сам у неким војвођанским (бачким) говорима забележио глагол *сањкаши се* у једном на први поглед чудном значењу: „возити се на колима“ (тако, на пример, у Госпођинцима, у Сивцу, у Дeroњама). И возња на фијакеру се може назвати *сањкање* (напр. у Госпођинцима). Извозити ђубре из штале, на „трагачама“ — такође се каже *сањкаши*. И тако даље. У Сивцу ми је један говорни претставник и изричито потврдио — поред уобичајеног српскохрватског значења — и ово специфично војвођанско значење следећим речима: „Сањкају се на сонца; и на коли се сањка“.

Не искључујем могућност да и понегде другде у нашим дијалектима постоји код глагола *санкаши* (*сањкаши*) ово значење „возити (уопште)“; али ја га нисам ван Војводине досад могао констатовати. Не наводи га ни Вук у својем *Рјечнику*, а не наводе га ни Ивковић и Броз¹ нити Ристић и Канрга.² Па чак зачудо и код војвођанског лексикографа Ђ. Поповића — за *сањкаши* налазимо само значење „Schlitten fahren“.³

Поставља се сада питање како је до овог значења *сањкаши* = „возити (на колима)*“ код Војвођана дошло. Чисто теориски би се могло мислити да смо овде имали ширење значења: да је од првобитног значења „возити се (на саоницама) по снегу“ — добивено проширено, уопштено значење „возити се (уопште, па и на колима)“. Тако бисмо имали семантички процес сличан ономе који запажамо код глагола *возити* (*се*). Тај глагол је изведен од општеслов. речи *возъ* „кола“ (исп. и данас у Војводини *вôз* у значењу „сељачка кола (натоварена)**“; али данас се може рећи не само *возити се* *к о л и м а*, него и *возити се* *л а ђ о м*, *возити се* *а в и о н о м* итд.

Па ипак, семантички процес „возити се по снегу“ → „возити се (уопште)“ код глагола *сањкаши* се није вероватно, и то из више разлога.

На првом месту, стандардна данашња војвођанска реч за „саобраћајно средство које се покреће клизањем по снегу“ није *санке*, *сањке*, него друга: *сонце* (напр. у Госпођинцима у Бачкој, у Сивцу). Зато није вероватно да је у новије време између *сонце* и *сањкаши* се могло бити контакта; уосталом у језичком осећању Војвођана ова именица, с једне стране, и овај глагол, са друге, — немају никакве везе.

На другом месту, да би се значење могло проширити од значења „возити се по снегу“ у значење „возити се“, — потребно би било да вожња по снегу буде *вожња раг ех селлесе*, тојест најтипичнији облик вожње у датом случају. А то никако није тачно. Такав се процес не може — због климатских прилика — узимати ни за нашу данашњу отаџбину нити за стару словенску прадомовину: и стари Словени су, исто као и ми данас, познавали добро четири годишња доба. Оно што би се, дакле, могло претпостављати на пример за Скандинавце или Финце, — то се у овом случају за Словене, па ни за претке Војвођана, — не може.

На трећем месту, оваквоме би се објашњењу противила и етимологија глагола *сањкаши* се и његово морфолошко образовање. Ако анализирамо општесловенски корен *san-* од којег је он начињен, видећемо да је он значно „клизати се“ и слично. То нам показује материјал свих словенских језика. Имамо, прво, и код нас и другде од овога корена термин за зимска превозна средства: српскохрв. *санке*; словенач. *sani* f. pl. „der Schlitten“,⁴ бугарски *sani* f. pl. „направа като кола съ пълзи вмѣсто колежа за возене съ нея нѣчто по снѣгъ и ледъ“,⁵ чеш. *sáni, sáně* „Rennschlitten“, словач. *sana* „id.“,⁶ пољ. *sanie* pl. „der Schlitten“,⁷ рус. *sani* f. pl. „зимняя ѣздовая повозка на полозьях“⁸ итд. Затим налазимо и значење „плаз“, „предмет који се клиза“: словенач. *sanica, sanjec, sanišče* „die Schlittenkufe“,⁹ буг. *санки* „на шинѣ, на сани, двѣ ти дрѣвета по които ся влачи; плъзи, плазове“,¹⁰ чеш. технички терм. (на машини) *sáně ruční* „Hand-support“, *s. na hoblované kolmé* „Vertikalschlitten“ и сл.,¹¹ рус. *сани* „скользячие полозья, замѣсть колесъ“¹² итд. Назад, и углачан, уклизан пут у снегу, „клизавица“, такође се назива именима насталим од овога корена: српскохрв. *саник* „пут којим се може возити на саонима, саоник“,¹³ словенач. *sanik, saninjak, sanjenik* „die Schlittenbahn“¹⁴ чешки *saňka* „dráha, cesta ujezděná saněmi“,¹⁵ пољ. *sanica* „sanna droga, die Schlittenbahn“¹⁶ итд.

Поред аблаутнога типа *san-* (српскохрв., словенач., буг., чеш., пољ., рус. *san-*) налазимо, како изгледа, и тип с полугласником у корену, бар судећи по буг. *сънь* т. „на водяннично коєсло дрѣво, на което стои наприца-та, та врѣти горњяка“, *съњарь* (опет с акцентом на првом слогу) „едно отъ двѣ ти дрѣвета, на които ся влачатъ сани; плазъ, санки“,¹⁷ словенач. *seni* = *sani* „der Schlitten“ (с акцентом на крају), *senik, senjik, senjika* = *sanik* итд.¹⁸

Према томе имамо јасан словенски корен *san-* (и, можда, *szn-*) „клизати се“, „гладак“ и сл., исто онако као што и у немачком *Schlitten* (ст. нем. *slitta*), шведском *släde* итд. имамо индоевропски корен **(s)leidh-*, **(s)lidh-*, који значи „клизати се“ и који се налази и у слов. *слѣдъ* итд.¹⁹ Истина, даља етимологија није довољно јасна,²⁰ иако због постојања аблаутног односа ово не може бити угрофинска позајмица, како евентуално допушта Млчденов, упућујући на лапонско *čonne*, вогулско *šup*.²¹ Али без обзира на ту даљу перспективу — *san-* је имало још у општесловенској епоси значење „клизати“, и од те чињенице у својим комбинацијама морамо полазити.

Ако се врагимо сада на терен српскохрватског језика, мораћемо констатовати да се војвођанско значење *сањкаши* се „возити се (на колима)“ не може свести на ово првобитно словенско значење „клизати се“, пошто се код кола покретање не врши *к л и з а њ е м*, него на сасвим другом принципу, *о к р е т а њ е м т о ч к о в а*. То значи да се за решење војвођанскога развртка ове речи мора, дакле, ударити другим путем. Мораћемо, наиме, обратити пажњу на историјат саме наше саобраћајне технике.

* У Војводини прави народски термин за железницу није *воз* (то је тамо реч научена из књиге и администрације), него нем. позајмица *ајзлибан*. Исп. и *штација* и *генција* (од *агенција*) у значењу „железничка станица“.

Иако су стари Словени познавали то чак (исп. општеслов. реч *kolo*) и употребљавали га за покретање плуга, ипак га они првобитно нису употребљавали у сврхе транспорта. Велики познавалац словенске преисторије Ј. Нидерле за старе Словене изричито овако вели: „... lorsque le chargement était par trop lourd, on s'était avisé de bonne heure de le transporter par terre sur un appareil de bois lisse traîné soit par l'homme lui-même, soit par une bête de somme. C'étaient là les premiers traîneurs, et les Slaves, dans leur habitat primitif, ne connaissaient pas d'autre moyen de transport“.²² Другим речима, саобраћајно средство с клизаљкама („плазовима“) место точкова употребљавало се у словенској прадомовини универзално, не само по снегу, него и иначе, по земљи, по трави.²³ Старина овакве употребе тих примитивних „саоница“ за сваку сезону на разним подлогама потврђује се и тиме што се она сачувала код разних словенских народа у разним ритуалним процедурама (о свадби, о погребу), па се и у ту сврху саонице употребљавају и лети, кад нема снега, и то и у оним крајевима где је то данас — као, на пример, и у нашој земљи — и иначе само зимско превозно средство. Код словенских народа постоји обичај да се покојник вози на гробље у саоницама или да се у њима и сахрањују — чак и у сред лета. Од старих извора о томе нам сведоче само руски текстови (исп. код Владимира Мономаха израз *съдѣ на санѣхъ*, које савремени лексикограф преводи са „будучи на смертном одр“,²⁴ и који би одговарао нашем изразу „једном ногом у гробу“); али је иначе овај погребни обичај — по Нидерлеу — постојао дуго у Русији и Украјини, а још и данас постоји код Словака у Карпатима, у Пољској и у Србији. Појава је иначе аналогна скандинавском обичају да се умрли ставља у чамец, најраспрострањеније превозно средство у Скандинавији, а ово последње, као што Нидерле с правом истиче, и показује да су саонице биле најсвакидашњије превозно средство (за све сезоне) код наших предака.²⁵

Уосталом *sani* и сл. и данас означава у разним словенским језицима и уопште превозно средство — а не само зимско — које се употребљава за вучу а креће се на плазовима (место на точковима). Исп. пољски *sanie do przewozadzenia ciężarów, chociaż tylko śniegi, same tylko hardzo*²⁶ или руски *sani* „вообще, полозъ, на коиъхъ скользить, вдетъ грузъ, по наклонному или вообще по гладкому пути; скользучие полозья, замѣстъ колесъ“.²⁷

У нашој земљи у неким динарским крајевима налазимо сличне објекте за вучу, само са другим — али опет словенским именима. Код Вука *влацале* f. pl., *влакала* p. pl. значе „козе од дрвета на којима се плуг вози од куће на њиву и с њиве кући“; семантички однос је исти као (првобитно) у францускоме *traîneaux* „саонице“ према *traîneur* „вући, влачити“. У динарским крајевима такође има и израз *лигуре* f. pl., за који проф. Снок из Ужица наводи значење „мале саонице, што се дјеча возају по леду и сивијегу“ а из Крешева у Босни значење „саонице од дрва без поткове, што служе дјечи за склизане“;²⁸ — али који може значити и превозно средство на „плазовима“ што се употребљава и кад није снег; исп. из Пиве и Дробњака *лигуре* „справа за вучу сена“, из Лике „справа за вучење клада“, из околине Книна „справа за вожење камена“ (све по грађи САН). У етимолошком погледу *лигуре* је изведено од истог корена као и слов *lyga* „клизаљка“;²⁹ а Нидерле и вели да је општесловенско име за врсту примитивних скија *lyža*,³⁰ тојест имамо овде однос **lyg ia* : *lyg-a*.

Као што се, дакле, види, из целе ове моје анализе излази неколико закључака: 1) од праслов. корена **san-* је био стварно начињен назив за врсту примитивних „саоница“, 2) то превозно средство није било саграђено на принципу кола, него на принципу данашњих саоница (с „плазовима“), — али се употребљавало и кад нема снега, на разним подлогама, 3) тај термин је у овом значењу и данас очуван у неким словенским језицима, 4) у разним крајевима наше земље и данас постоји такво или слично превозно средство, иако се назива другим именима.

Сад још да се задржим за момент на анализи морфолошког образовања глагола *санкаши се* (*санкаши се*). Ка што се из предњега видело, имамо од праслов. корена **san-* и проста образовања с додатим вокалским основинским елементом: *san-i*, *san-la*, а затим и друга извођења: *san-ikъ*, *san-ica*, *san-ьka*. У нашем случају имамо последњи тип. Он је познат разним словенским језицима (исп. српскохрв. *санке*,³¹ словеначки *sanke*,³² буг. *санки*, чеш. *sánk-ář* „Schlittenmacher“,³⁴ пољ. *sanki*,³⁵ рус. *санки*,³⁶ а његова је дубока старина потврђена чињеницом да се још код Хесиха, дакле у доба кад су Словени још увелико били у својој старој постојбини, налази словенска позајмица у старогрчком језику *σάνικη* (од **σάνικη*),³⁷ тојест облик који се очигледно своди на слов. *санька*, са разумљивим туђим *i* за наше *ь*. Није, уосталом, никакво чудо да од северњачког народа, какв су нарочито онда били Словени — један медитерански класичан народ узајми овакав термин (можда пре свега у значењу *зимског* превозног средства). Било је у једној другој техничкој области, у крзнарству, такође словенских позајмица у класичним језицима.³⁸ Од *санка* је, затим, у нашем и словеначком језику изведен глагол *санкаши се* (с): исп. словеначки *sankati se* „Schlitten fahren“,³⁹ код Вука *санкаши се* „id.“ (у другим слов. језицима овај глагол нисам нашао).

Тако смо утврдили — бар за део Јужних Словена — глагол *санкаши* (се) „возити (се) на саоницама“; а пошто су саонице некада биле свакодневно превозно средство код наших предака, то је разумљиво што је овај глагол постепено добио уопште значење „возити се“. И када је старо превозно средство изишло из употребе (сем за зимску сезону), — глагол је остао, слично ономе што се догодило и са *возиши се* (према воз). Није, дакле, војвођанско *санкаши се* проширило своје значење од „возити се по снегу“ до „возити се (уопште)“, него је у датом случају сачувало своје старо значење из оне епохе кад још није било специјализације, сужавања значења у смислу зимског термина, али кад је код овог глагола већ било знатно избледело првобитно значење „клизати се“ и добило се техничко значење „fahren“ или сл. На тај нам начин, као што се види, лингвистичка анализа допушта да загледамо у ону епоху кад су преци данашњих Војвођана — као, иначе, и друга словенска племена — још место кола употребљавали „саонице“ за транспорт при својим сезонским радовима. Или укратко: *санкаши се* у значењу „возити се (уопште)“ сачували су Војвођани из тога времена примитивне саобраћајне технике.

Остају ми после свега изложеног још само два детаља.

Прво гласовна страна облика *санкаши*. Промену и у њ испред *к* налазимо, осим у Војводини, и код Вука (исп. напред). То је појава позната и иначе у нашем језику: исп., на пример, *мањкаши* од тал. *manca*, затим војвођ. *шуњка* од нем. *Schinken* итд. Што се тиче облика с почетним *ц-* место *с-* (на пример у Дероњама: *цањкају*,⁴⁰ он не задаје тешкоћа: исп. српскохрв. *цањкаши*, *цањкаши* „брљати“⁴¹ са словеначким *sanjati* „leeres Geschwätz gemächlich vorbringen“;⁴² затим наше дијалекатско *цигуран* (тако и у Војводини) од тал. *siguro* (*sicuro*) и сл.

Друга се напомена тиче термина *саонице* (војв. *соннице*; код Ристића и Кангрге такође *соннице*.⁴³ Ристић и Кангрга дају и облик *саони* „id.“ и *саоник* „Schlittenbahn“; *салинац*.⁴⁴ Иако код Миклошича налазимо у један чланак спојене тилове са *сан-* (*sani* итд.) и српскохрв. тип *саони*, *саонице*,⁴⁵ ипак ово нису корадикалне речи. У првом случају имамо праслов. *san-* „клизати“; а у другом — корен је *сал-*, како показује Вуково *салинац* „у саоница оно што иде по снијегу, die Schlittenkufe“. У облицима као *саони*, *саонице* (и даље сажето *сон-*) имамо, дакле, корен *сал-*, са нормалном штокавском променом *л=о*. Ван српскохрватског језика, уосталом, овај корен *сал-* и не налазимо, бар не у том значењу, иако се добива утисак да је реч словенска. У сваком случају, — *санке* и *саонице*, и поред привидне сличности, нису у етимолошкој вези.

На крају ћу додати још једну напомену опште природе. Чуваће дубоке старине у извесним случајевима у војвођанским дијалектима не треба да нас чуди, пошто су то говори наше језичке периферије. Они су, истина, данас добили врло прогресиван и млад штокавски тип, али су иначе у својој структури сачували крупне и важне архаизме, које слободно можемо приписати староме јужнословенском нанонском етничком слоју. О томе, међутим, исцрпно другом приликом.

Д-р Иван Поповић

¹ F. Iveković—I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika II.* — ² С. Ристић — J. Кангрга, *Речник српскохрватског и немачког језика II.* — ³ Ђ. Поповић, *Речник српског и немачког језика II*² (Панчево 1895), s. v. — ⁴ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* (Ljubljana 1895), s. v. — ⁵ Н. Геровъ, *Рѣчникъ на българскій языкъ II* (Пловдивъ 1901), s. v. — ⁶ F. Kott, *Cesko-německý slovník VII*, s. v. v. — ⁷ M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego V*, s. v. *sanica*. — ⁸ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка IV*² (Санкт Петербургъ — Москва 1882), s. v. — ⁹ Pleteršnik, s. v. — ¹⁰ Геровъ, s. v. — ¹¹ Kott, s. v. — ¹² Даль, s. v. — ¹³ Iveković—Broz, s. v. — ¹⁴ Pleteršnik, s. v. v. — ¹⁵ Kott, s. v. — ¹⁶ Linde, l. c. — ¹⁷ Геровъ, s. v. v. ¹⁸ Pleteršnik, s. v. v. — ¹⁹ Kluge-Götze, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*¹⁵ (Berlin 1951), s. v. Schlitten. — ²⁰ Исп. покушаје објашњења слов. *sani* код Зубатог (Zubatý, *Arch. f. slav. Phil. XVI*, 410-411), Цупице (Zupitza, *Bezzenberg. Beitr. XXV*, 92) и Младенова (Младеновъ, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен језик*, София 1941, s. v. в. сани, шейна). — ²¹ о. с., s. v. сани. — ²² Л. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave, II: La civilisation* (Coil de manuels publiée par l'Institut d'études slaves), Paris 1926, стр. 253. — Истичем ја. — ²³ Исп. и J. Јанка: J. Јанко, *O pravěku slovan-ském*, Praha 1912, стр. 63. — ²⁴ Даль, s. v. сани. — ²⁵ о. с., 48 — 51 и 253. — Исп. и Јанка, о. с., 200. — ²⁶ Linde, s. v. *sanica*. — ²⁷ Даль, s. v. — ²⁸ П. Скок, *Арх. за арбанаску старину, језик и етнологију I*, 222—223. — ²⁹ Исп. Скока, l. c. — ³⁰ о. с. 254. — ³¹ Ђ. Поповић о. с., s. v. санице. — ³² Pleteršnik, о. с., s. v. — ³³ Геровъ, о. с., s. v. — ³⁴ Kott, s. v. — ³⁵ Linde, s. v. *sanica*. ³⁶ Даль, s. v. сани. — ³⁷ Niederle, о. с., 254. — ³⁸ *ibid.* — ³⁹ Pleteršnik, s. v. — ⁴⁰ в. код мене, *Зб. М. С.*, сер. др. н. 4, стр. 119. — ⁴¹ *Rječn. Jug. ak.* (Zagreb), s. v. v. — ⁴² Pleteršnik, s. v. — ⁴³ о. с., s. v. — ⁴⁴ s. v. v. — ⁴⁵ T. Miklosich, E. W., s. v. *sani*.